Р Е Ц Е Н З И Я

по конкурса за получаване на научното звание *професор*

по научната специалност

Български език /старобългарски език, история на българския език/

Кандидат: доц. д-р Елка Петрова Мирчева

Рецензент: доц. д-р Ивона Карачорова

Единствен кандидат по обявения конкурс за професор по научната специалност 05.04.17 Български език /старобългарски език, история на българския език/, Държавен вестник бр. 33 от 26. 04. 2011 г. е доц. д-р Е. Мирчева. Кандидатката е завършила специалност българска филология в СУ „Климент Охридски" през 1978 г. От тази година до настоящия момент работи в Секцията за история на българския език към Института за български език „Професор Любомир Андрейчин" – последователно като проучвател, научен сътрудник /от 1980 г./, старши научен сътрудник /от 2000 г./. През 1995 г. защитава докторска дисертация на тема „ Не-Дамаскинови слова в новобългарските дамаскини от 18 век".

Кандидатката се представя в конкурса с 4 монографии, 40 издадени студии и статии и 7 под печат, 10 рецензии, персоналии, информации.

В последно време Е. Мирчева изследва характеристиките на пред-Евтимиевия търновски XIV в. Всъщност тя за пръв път обособи този период в историята на българската книжовност, потърси корените на Евтимиевата реформа в непосредствено предшестващия период и набеляза група знакови ръкописи, свързани с Търново. Те са обединени от особености, повечето от които поставят основите на Евтимиевото дело. Такива са и новоизводните сборници, на които е посветен, хабилитационният й труд по настоящия конкурс за професор. Тяхната поява се свързва с въвеждането на Йерусалимския устав в Търново. Подробно са разгледани тези сборници, техният състав, графико-фонетични и езикови особености. В труда се разглеждат три слова от мартенския минеен дял – мъчението на св. 40 мъченици от Севастия и две псевдо-Златоустови слова за Благовещение. Това са добре познати и многократно изследвани произведения на старата българска литература. След първоначалния превод те са били редактирани в Преславското книжовно средище. В новоизводен сборник /БАН № 85 от

втората половина на XVI в./ Е. Мирчева открива трети превод, търновски, с което обогатява историята на всяко от тях. Изводите за отделните текстове са обобщени в заключение, в което се определят и особеностите, които характеризират пред-Евтимиевия XIV в. Като приложение са дадени наборните текстове на трите слова по търновския им превод, с което те за първи път се въвеждат в научно обръщение.

Мирчева разработва проблеми, свързани със споменатия период, и в поредица от статии. Част от книжовната продукция на това време е и пред-Евтимиевото житие на св. Петка, чийто превод е направен малко след пренасянето на мощите на светицата в Търново. Прави се сравнение с редица правописни, графико-фонетични, морфолого-синтактични и лексикални особености на кръга оригинални и преводни съчинения от периода преди Евтимий. Такъв е и търновският новоизводен превод на мъчението на св. 40 мъченици в Севастия, който е подробно анализиран. В същия контекст се разглеждат оригиналните интерполирани вставки в Бориловия синодик.

Е. Мирчева е известен познавач на дамаскинската книжнина. Нейната докторска дисертация е посветена на не-Дамаскиновите слова в новобългарските дамаскини от XVIII век. В разширен вариант тя е публикувана под същото заглавие през 2001 г. В отделни глави са разгледани известни произведения на старобългарската литература, намерили място в новобългарските дамаскини – Поучение за Рождество Богородично, Похвално слово за св. безсребреници Козма и Дамян , Похвално слово за пророк Илия на Климент Охридски, Житие на св. Петка от Патриарх Евтимий. Изследван е произходът на не-Дамаскиновите произведения и тяхната история, направена е класификация. Анализирани са причините, поради които се е стигнало до включване на тези текстове в дамаскинарските сборници. Анализира се и нормата на книжовния български език на народна основа от XVII в., определя се системата от задължителни и незадължителни правила в нея. В монографията се изследват пътищата за адаптация на тези произведения към дамаскините, езиковата преработка, на която са били подложени, за да се уеднаквят с дамаскиновите слова и да не се различават от тях по език и стил. Особено внимание се отделя на изследването на оригиналната компилаторска дейност на съставителите на дамаскинарските сборници.

В отделни статии, предшестващи монографията, Е. Мирчева разработва проблеми по темата за не-Дамаскиновите слова в дамаскинарските сборници. Тя прави характеристика на процеса на преработка на оригинални и преводни произведения на

старата българска литература с цел включването им в новобългарските дамаскини от XVII и XVIII век. Разглежда го като част от процесите на Балканите по това време, които чрез посредничеството на Атон и Венеция стават част от общите литературни тенденции в Европа. Установява, че преработените оригинални произведения на старата българска литература се включват в дамаскините по различно време и място. Системните езикови и текстови промени, на които са подложени тези съчинения, маркират етапите на развитие от 1 до 4 новобългарски тип дамаскини. Особена група между тях съставят произведенията на Климент Охридски – Поучение зо Рождество Богородично и Похвално слово за св. Козма и Дамян. Авторката се спира на неизвестен препис на Поучение за Рождество Богородично в ръкопис от Уваровата сбирка № 385, който определя като свързващо звено между традиционната преписваческа традиция и новобългарската преработка в дамаскините. Специално изследвание е посветено на компилативния характер на това слово в Тихонравовия дамаскин. Разглежда се сложната текстова история на друго известно и често преписвано произведение – Житие на св. Петка от Патриарх Евтимий, особеностите на преписите в различните типове български дамаскини. Авторката не се ограничава с изучаването на новобългарските дамаскини – тя изследва и съставите на архаичните, а по-специално се спира на езиково – правописните и текстови връзки на двата типа дамаскини от XVII и XVIII в. с руските старопечатни книги и главно с печатния Пролог.

Друг кръг в научната продукция на Е. Мирчева съставя проучването и издаването на паметници от славянското ръкописното наследство. Заслужено висока оценка получи изданието на един важен среднобългарски ръкопис – Германовия сборник от 1358-1359 г., придружено от обстойно изследване. Това е староизводен панегирик от минеен и триоден тип. В резултат на анализ на съставящите сборника 44 слова, болшинството от които много старинни, авторката стига до извода, че те са създадени по различно време и на различно място и всяко има своя история. Това определя и структурата на изследването – всяко слово е представено отделно, като се дават археографски данни, история на текста, на места гръцки съответствия, преглед на проучванията върху текста, библиография. Съставящите сборника текстове се обединяват от общи графико-фонетични черти. По-голямата част от словата в сборника се публикуват за първи път.

Редица проблеми, свързани с Германовия сборник, Е. Мирчева разработва в статии. Особено важни са тези, в които се представя лексиката на ръкописа. Тя се разглежда и в светлината на известното за старобългарските преводачески школи, благодарение на

което се очертават три групи текстове в сборника: архаична, с преславски черти и „смесени” текстове. Изследва се и проблемът за отношението старо-ново на фонетико-правописно равнище в сравнение с търновски ръкописи. Изучава се характерът на преработката по уеднаквяване на текстовете и се правят изводи за степента на задължителност на правилата. Анализират се и четирите „допълнителни” текста в сборника, разположени след финалната приписка – два за св. Георги и по един за св. Теодор Тирон и за св. Теодор Стратилат. Те се отличават от останалите текстове в сборника с по-късни лексикални, морфологични и синтактични особености. Отделно е изследвано Словото за зачатието на св. Анна – оригинално произведение на старата българска литература. Текстовите съпоставки показват, че това слово се основава на Протоевангелието на Яков, а лексикалните сравнения с преславски текстове, по-скоро с езика на Йоан Екзарх, показват неговата връзка с този кръг писмени паметници.

В съавторство с М. Цибранска Е. Мирчева е подготвила изданието на друг важен среднобългарски ръкопис – Зайковския требник от първата половина на XIV в., което също е придружено от обстойно изследване. В него тя участва с авторски дял от 94 страници. Това са: частта за погребалния чин от текстологичното изследване и две глави от езиковия анализ: Морфолого-синтактични особености и Лексикални особености. Изданието и резултатите от изследването са представени от двете авторки в студия в сп. Археографски прилози. Отделни статии Е. Мирчева е посветила на лексикални особености на паметника – представя рядка и интересна лексика, разглежда проблема за лексикалните русизми. Определя мнимите и действителни сръбски езикови особености в ръкописа. Изследва и състава на требника, като анализира съотношението канонично и апокрифно, старо и ново, отразено в него. Е. Мирчева разглежда специално погребалния чин от Зайковския требник, който има много интересна структура – съдържа няколко оригинални старобългарски химнографски произведения и е свидетелство за постепеното формиране на състава на последованието. Този древен чин за погребение в Зайковския требник, който в много отношения е свидетелство за старобългарското градиво в евхологичната традиция, след три века се появява в три требника от XVII в. Ръкописът дава и интересни граматически данни – в изповедалния чин на Зайковския требник Е. Мирчева открива и анализира примери за рядко срещаното бъдеще предварително време /futurum exactum/.

Друг паметник, който подробно изследва Е. Мирчева, е Протоевангелието на Яков – едно известно псевдоапокрифно съчинение. Въз основа на ексцерпиран материал от 27

преписа на текста тя прави предположения за времето на създаването му и очертава основните моменти от историята му и разпространението на преписите. Тя сравнява архаичния превод на Протоевангелието на Яков с Похвалното слово за пророк Захарий и зачатието на Йоан Предтеча и Похвално слово за Йоан Кръстител на Климент Охридски и доказва, че старобългарският книжовник е използвал съществуващ преди това превод. Е. Мирчева обръща особено внимание на късните преработки и преписи на творбата. Тя открива и въвежда в научно обръщение едно непознато произведения на славянската книжнина – слово за празника Събор на светите праведници Йоаким и Анна, което представлява тълкувание на Протоевангелието на Яков.

Научно предизвикателство за Е. Мирчева е работата върху текстовата история на произведения, които имат повече от един превод и върху определянето на редакционната принадлежност на различни текстове. Сравнява двата превода на житието на св. 40 мъченици от Севастия – архаичния от Супрасълския сборник и преславския от Германовия, анализира различията между тях и определя доколко те се дължат на различни гръцки оригинали. Със същата цел съпоставя и архаичния превод от Панегирика на Михановић и преславския от Супрасълския сборник на словото за Благовещение в Супрасълския сборник /№ 20/. Открива чертите на

преславската редакция в едното от двете псевдо-Златоустови слова за Благовещение в същия сборник /№ 21/ като го съпоставя с архаичния превод в Германовия. Прави подробен анализ на графико-фонетичните особености на Германовия сборник и сравнява с нормата от ръкописите от пред-Евтимиев и Евтимиев тип. Пак върху материал от Германовия сборник авторката разсъждава за надежността на различните критерии – морфолого-синтактични или лексикални при определянето принадлежността на даден текст към книжовно или преводаческо средище.

В сферата на научните занимания на Е. Мирчева присъства и темата за традицията и приемствеността в новобългарския език. Тя открива в „Неделник” на Софроний Врачански три поучения на Климент Охридски с източник руския печатен Пролог – за Кръщение Господне, за предпразненство за Рождество Христово и за Въздвижение на кръста. Също в „Неделник” е включено и житието на св. Петка, като са прибавени увод и заключение от самия Софроний. Прави сравнение на авторския текст на Патриарх Евтимий с преработките в различните типове дамаскини и в „Неделника”.

Е. Мирчева участва в авторския колектив, изработил опис на ръкописите и старопечатните книги от библиотеката на проф. К. Мирчев. Съавтор е и в статия, посветена на съвременния български език и българската държава. Автор е на встъпителната статия към подготвяното интернет-издание на Супрасълския сборник.

Кандидатката има голям опит като автор и редактор на исторически речници. Автор на речникови статии в Старобългарски речник – общо 393 страници от двата тома и в Речник на произведенията на Патриарх Евтимий – 118,5 страници. Била е научен секретар и редактор в завършителния етап на Старобългарски речник. Редактирала е „Речник-индекс на Синайския евхологиум" на д-р П. Пенкова. Автор е на обобщаваща статия за опита на Института за български език при изработването на исторически речници и по-специално на Старобългарски език.

Публикациите на Е. Мирчева са отпечатани в авторитетни наши и чужди издания. Изследванията и, според приложената справка, са цитирани десетки пъти. Участвала е с доклади в 34 национални и международни научни конференции и конгреси.

Била е на двумесечна специализация в Москва през 1983 г. – Институт за славянознание и балканистика и Институт за руски език към АН Русия, в ръкописните отдели на ГИМ, РГБ, РГАДА в Москва.

Преподавала е старобългарски език в ПУ „Паисий Хилендарски" /2002-2006 г./. Била е научен ръководител на редовната докторантка към Секцията за история на българския език Иванка Узунова, която вече е минала предварително обсъждане. Е. Мирчева е обучаващ на докторанти и постдокторанти по проекта на СУ „Компютърни и интерактивни средства за исторически езиковедски изследвания" с ръководител проф. дфн Ана- Мария Тотоманова. Изнесла е курс лекции „Дамаскинската книжнина в историята на българския език и старобългарската книжнина" на специализанти по програма „Еразъм" на ЕС /2006 2007 г./.

Проектната дейност на Е. Мирчева е впечатляваща - участвала като ръководител и участник в осем приключили проекта, а понастоящем участва в четири и ръководи един.

От 2002 г. е ръководител на Секцията за история на българския език, а от 2004 г. – заместник –директор и член на Научния съвет на Института за български език, член на Общото събрание на БАН. В периода 2009-2011 г. е председател на Научния съвет на

Института. Като изтъкнат специалист по проблемите на българския и старобългарския език Е. Мирчева участва като експерт в: експертен съвет за избор на лектори по български език и култура към МОН /2006-2009/, Национален дарителски фонд 13 века България /2006-2009/, специализиран съвет по славянско езикознание на Висшата атестационна комисия на МС на Р България /2007-2010/, член на Комитета на Р България по програмата „Паметта на света” на ЮНЕСКО /от 2011 г./.

Кандидатката е представила в пълнота изискваните за конкурса документи. Тя се представя в конкурса за професор със сериозна научна продукция в областта на старобългарския език и историята на българския език. Изследванията и се отличават с висок професионализъм, прецизност, широка библиографска осведоменост. Тя е учен с международна известност. Давам висока оценка на нейната научна, административна и педагогическа дейност и с пълна убеденост предлагам на уважаемото жури да присъди на доц. д-р Елка Мирчева академичното звание „професор”.

Рецензент:

Доц. д-р Ивона Карачорова